

Дієслова переважно використовуються у формі імперативу: *Oldsmobile car brand Slogans: Start Something; Hyundai Motor's cars Slogans: Hyundai. Drive your way.* Саме імператив збуджує покупця до *action* (відповідно до формули *AIDA*), тобто до придбання товару. Превалюють форми дієслів теперешнього часу, тому що придбати автівку покупець має „тут і зараз”.

Висновки. Структурно-граматична організація слоганів автомобільної реклами демонструє яскраво виражену комунікативно-прагматичну спрямованість, адже слогани мають зацікавити споживача, викликати бажання придбати товар.

Перспективами подальших досліджень в межах обраної теми є комплексне дослідження лексико-семантичних, структурно-граматичних, функціонально-стилістичних характеристик англomовних слоганів комерційної реклами з метою визначення лінгвістичних засобів створення емоційної домінанти, що забезпечує реалізацію комунікативно-прагматичних завдань рекламних повідомлень.

Література

Ворначев А.О. Композиційна організація текстів реклами автомобілів (на основі англomовної реклами авто) // *Ворначев А.* // Матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. [“Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця”] (Київ, 29–31 березня 2006 р.) - Т. 3.- К. : Нац. авіац. ун-т, 2006. – С. 111–113. *Ворначев А. О.* Прагматична функція рекламних текстів // *Ворначев А.О.* // Вісник Київського національного лінгвістичного університету: зб. наук. ст. /редкол.: І. Р. Буніятова [та ін.]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2007. – Т. 10. – № 2 : Філологія. – С. 125–130. *Гузенко С.В.* Синтаксис рекламного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „українська мова”/Гузенко С.В.; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ, 2010. – 22 с. *Зелінська О.І.* Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „українська мова” /Зелінська О.І.; Харківськ. Держ. Пед. ун-т імені Г.С.Сковороди. - Харків, 2001. – 203. *Коваленко Н.Л.* Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 „російська мова”/Коваленко Н.Л.; Дніпр. нац. ун-т.- Дніпропетровськ – 2006.- 17с.

УДК 81'37

КОЗЛОВА Т. О.

(Запорізький національний університет)

ФОНЕТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ: ІЗОГЛОСИ КЕНТУМ І САТЕМ

У статті розглядаються рефлексі і.е. коренів з палатальним $k^{\wedge}$ в анлауті. Встановлюються та аналізуються формально-семантичні розбіжності, які виникають внаслідок фонетичних змін у давніх індоєвропейських мовах та формування ізоглос кентум і сатем.

Ключові слова: індоєвропейська мова-основа, палаталізація, кентум, сатем, фонетичні та семантичні зміни.

Козлова Т. О. **Фонетические и семантические изменения в индоевропейских языках: изоглоссы кентум и сатем.** В статье рассматриваются рефлексы и.е. корней с палатальным $k^{\wedge}$ в анлауте. Устанавливаются и анализируются формально-семантические расхождения, которые возникают вследствие фонетических изменений в древних индоевропейских языках и формирования изоглосс кентум и сатем.

Ключевые слова: индоевропейский язык-основа, палатализация, кентум, сатем, фонетические и семантические изменения.

Kozlova T. O. **The Centum-Satem Split and its Semantic Effects.** The purpose of the article is to study the centum-satem split and its accelerating effects on the semantic change in the reflexes of Proto-Indo-European etymons with palatal $k^{\wedge}$ in the root initial.

Key words: Proto-Indo-European, palatalization, centum, satem, sound change, semantic change.

Вступні зауваження. Дослідження розподілу мов на групи кентум і сатем має давні традиції в мовознавстві (Р. von Bradke, А. Meillet, К. Brugmann) та входить у коло більш загальних проблем, дотичних до історії формування і.е. сім'ї мов: визначення прабатьківщини індоєвропейців (курганна vs анатолійська теорії [див. Таранець 2009, с. 7 – 48]), наявності єдиної прамови (моногенез vs полігенез); хронології розпаду давньоіндоєвропейської спільноти; з'ясування складу дочірніх мов (діалектів), напрямків та чинників їх поширення й розвитку (В. І. Абаєв, Т. В. Гамкрелідзе і Вяч. Вс. Иванов, В. Ілліч-Світич, Е. Макаєв, М. М. Маковський, Ю. Мосенкіс, О. Б. Ткаченко, Е. Benveniste, W. Lehmann, J. Nichols, С. Renfrew, M. Gimbutas та ін.).

Питання, безпосередньо пов'язані з розподілом і.е. мов на групи кентум і сатем, стосуються визначення центру сатемізації, хронології цього процесу [Nichols 1998], особливостей рефлексії і.е. тектальних¹ у різних дочірніх мовах, географічної дистрибуції ізоглос та чинників сатемізації [див. Renfrew 1999, р. 100; Fortson 2009, р. 58- 59]). Поза увагою дослідників залишаються взаємозв'язки між фонетичними змінами та семантичним розподібненням одиниць в мовах кентум та сатем.

Більшість науковців вважає, що сатемізація не мала значного впливу на розвиток і.е. дочірніх

мов [Hencken 1955, р. 4, 48; Indo-European... 2003, р. 130], тому аналізу ізоглос кентум і сатем приділяється небагато уваги [Renfrew 1999, р. 107]. Думається, що рефлексії і.е. тектальних у дочірніх мовах заслуговують прискіпливішого та ґрунтовнішого аналізу, оскільки процес сатемної палаталізації стосується *якісної* зміни приголосних, основної артикуляції звуків (місця творення та способу) і свідчить про історичний зсув артикуляційних дій, який, за І. О. Бодуеном де Куртене, відбувається “знизу вверх та ззаду вперед, тобто з горла в рот та із задньої частини язика на передню” [Бодуэн де Куртенэ 1963, с. 235]. Тому вивчення цього процесу і його наслідків дозволяє простежити різні мовні стани, з’ясувати напрямки та сутність змін, що відбувалися.

Актуальність дослідження. Залучення етимологічного та діахронного аналізу до вивчення змістовності мовної форми, зокрема, фоносемантизму [Левицкий 2008; Кушнерик 2004], виявляється плідним для реконструкції форми та значень етимонів, з’ясування питань первинної мотивації, тлумачення фонетичних і семантичних змін, історичної динаміки мови, пояснення особливостей світосприйняття, вербалізації знань і уявлень людини про світ на різних історичних етапах. Зазначене солідаризується з орієнтацією сучасного мовознавства на дослідження проблем мовної картини світу, еволюції мови, культури, мислення.

Гіпотеза: фонетичні зміни в давніх і.е. мовах, які призвели до діалектного розгалуження груп кентум та сатем, вплинули на формування певних семантичних ізоглос.

Мета статті полягає в аналізі особливостей семантичної рефлексії і.е. $k^{\wedge}$ -коренів внаслідок формування фонетичних ізоглос кентум і сатем.

Матеріал дослідження та джерела. Матеріалом для аналізу були 94 і.е. $k^{\wedge}$ -корені, їх прямі рефлексії й похідні (словотворчі, семантичні). Матеріал відібрано з етимологічних, тлумачних та двомовних словників [ДДГРС 1958; ДЛРС 2008; ЛЭСГЯ 2010; КСРС 1996; ФЭСРЯ 2007; IEW; KEWDS 1989; LRRLKŽ 1997; OED 2004; WSED 2005 та ін.]. Нотація та цифрові позначення омонімічних і.е. коренів наводяться відповідно до джерел.

Методика дослідження. 1. Формування корпусу одиниць методом суцільної вибірки. 2. Виділення мікро-, макро- та гіперсем у значеннях реконструйованих коренів методом компонентного аналізу; семантична категоризація коренів. 3. Аналіз історико-етимологічних гнізд (ІЕГ)², націлений на встановлення їх продуктивності та гетерогенності, напрямків формально-семантичного розподібнення рефлексів.

Загальна характеристика контрасту кентум-сатем. Основу розподілу кентум-сатем становить “відповідність” [Baldi 2002, р. 38 – 39] між сибілянтами в одній групі та велярними – в іншій. Фонологічним базисом для цього контрасту є наявність у реконструйованій системі і.е. мови-основи трьох рядів велярних. Формування груп кентум та сатем супроводжували злиття, яке відбулося між палатовелярними та велярними в мовах групи кентум, а також зсув (“розщеплення” [Clackson 2007, р. 49]), якого зазнали і.е. палатальні, оскільки їх було змінено на сибілянти (Рис. 1) в мовах сатем. Хоча ці зміни не були абсолютними.

Методи лінгвогеографії та лінгвістичної археології дозволяють встановити приблизний вік лінгвістичних явищ, картину дистрибуції мов кентум і сатем.

і.е. мови кентум мови сатем палатальний (м’який) $k^{\wedge} > k, h s, \check{s}, th$ велярний (твердий) $k > k, h k$ лабіовелярний $k^w > kw, hw k$

Рисунок 1. Схема фонологічного контрасту кентум - сатем

Сатемізації зазнали мови індо-іранської, вірменської, албанської, значною мірою слов’янської та балтійської груп. Мови ж західного ареалу, включаючи германські, кельтські та італійські – зберегли ознаки кентум. Грецька та тохарська мови також виявляють ознаки кентум, оскільки вони, як і західні мови, географічно віддалені від центру сатемізації. Хетська мова, що покриває центральну східну зону й географічно наближена до мов сатем, все ж таки має бути віднесена до групи кентум.

Результати ж етимологічного аналізу свідчать про нерівномірність рефлексії і.е. етимонів. Так, лувійська та лікійська (мертві) мови [Baldi 2002, р. 60; Indo-European... 2003, р. 129], а також албанська [Adams 1995] демонструють рефлексії всіх трьох рядів тектальних (і.е. $*k^{\wedge}erd-$ “серце” > лув. *zart* “серце”, і.е. $*ker-$ “різати” > лув. *kars* “різати”, і.е. $*kwi-/ *kwo-$ “хто; що” > лув. *kui* “хто” [прикладі: Clackson 2007, с. 53]). У мовах сатем є випадки неповної сатемізації. Наприклад, корінь і.е. $*kreu-1$ ($*kreu\alpha-/ *kr\ddot{u}-/*kreus-/ *krus-$) “кров; сире м’ясо; лід; кірка” у мовах сатем має рефлексії на зразок кентум - д.інд. *kravís-* “сире м’ясо”, *kravyam* “кров” (замість очікуваного *šravís*), лит. *kraũjas* “кров” (а не *šraũjas*) (прикладі: [Baldi 2002, р. 59]). Окрім того, розвиток і.е. тектальних у дочірніх

мовах проходив у різних напрямках, навіть у одній групі (див. аналіз рефлексів і.е. *kw-* в слов'янських мовах, виконаний В. Г. Таранцем [Таранець 2008 с. 50 – 56]).

Таке розподілення мовних фактів дає можливість зробити припущення (див. хвильову теорію “*age and area hypothesis*” [Blitz 1999]), що сатемізація була фонологічною інновацією, яка поширювалася у відцентровому напрямку. Беручи до уваги те, що фонологічні явища можуть поширюватися та об'єднувати “ряд географічно суміжних мов незалежно від наявності або відсутності генетичних зв'язків між ними” [Якобсон 1985, с. 102] і утворювати діалектні континууми, вважаємо, що в розподілі мов кентум і сатем необхідно враховувати фактори і простору, і часу. Отже, можна виділити три зони сатемізації:

- центральну зону, в якій ступінь мовної нестабільності найвищий – вірменська, індо-іранська групи;

- периферійну зону, мови якої виявили вищий ступінь консервативності і зберігали архаїчні характеристики - кельтська, германська, італійська групи;

- перехідну між центром та периферією зону із помірним ступенем нестабільності - грецька, балто-слов'янська, албанська групи.

Семантична категоризація і.е. коренів з палатальним *k^*. Сатемізації зазнав палатальний *k^* у різних позиціях:

- на початку і.е. кореня - і.е. **k^en-* “порожній; малий, слабкий” > ізогласа сатем - вірм. *sin* “порожній; голий; некорисний; непотрібний; марний” vs ізогласа кентум - д.гр. *κενε[F]ός*, кіпр. діал. *κενεFός*, іон. діал. *κεινός* (*κενFός), атт. діал. *κενός* “1) порожній, пустий; 2) марний, безрезультатний; 3) несерйозний, безпідставний, безглуздий; 4) позбавлений; такий, що не має (кого/ чого); 5) безглуздий, нісенітний”;

- у середині кореня – **ek^u, o-s* (< **hek^u, o-*) “кінь” > ізогласа сатем – д.інд. *ásva-h*, авест. *aspa-*, д.перськ. *asa-* “кінь” vs ізогласа кентум - д.гр. *ἵππος*, д.а. *eoh*, д.сканд. *iōr* “кінь”, д.сакс. *ehu-skalk* “конюх”, гот. *aīhva-tundi* “терник, реп'ях” (*“зуб коня”), тох. А *yuk* (також і.е. **ok^tō(u)* “вісім”, і.е. **ōk^ú-s* “швидкий” тощо);

- у кінці кореня – і.е. **ak^-/ *ok^-* “гострий; камінь” > ізогласа сатем – д.інд. *aśman-* “камінь; небо”, вірм. *ase ĩn* “голка”, ст.ц.слов'ян. *osla* (*osъla), рос. *оселок*, чеськ. *osina* “остов (зерна)”, балт. *ašus > латиськ. *ass* “гострий, гострокінцевий”, лит. *ašutaĩ* “грубий кінський волос” vs ізогласа кентум - лат. *acēre* “гострий”, д.кіпр. *diauc* “згнилий, зіпсований”, швед. *ag* “болотна трава, *Cladium mariscus*; край, лезо”, с.в.н. *ag* “окунь” (також і.е. **pek^l/ *pēk^-/ *pōk^-* “бути радісним; робити красивим”, і.е. **pelk^-/ *polk^-* “повертати, крутити(ся)”, і.е. **nek^-* “смерть; мрець” тощо).

Для аналізу було відібрано лише *k^*-корені, оскільки саме початкова позиція є сильною фонетично, а фонематичне протиставлення звуків є найбільш контрастним [Таранець 2008, с. 52]. Отже, переважна кількість інформації міститься саме в цій зоні [Козлова 2011, с. 77 - 78]. Впливовою виявляється і частотність: найінформативнішим є нечастотний звук.

І.е. *k^*-корені, що становлять ≈ 4, 5 % від загальної кількості реконструкцій, були розподілені у групи відповідно до основних та додаткових семантичних класів, виділених В. В. Левицьким [Левицький 2008, с. 19 - 35]. Семантична категоризація певної частини корпусу (назв тварин, рослин, частин тіла, природних об'єктів тощо) здійснювалася з урахуванням значень рефлексів, а також тих семантичних зв'язків, що спостерігаються в лексиці і.е. прамови. Наприклад, одиниця і.е. **k^op(h)elo-* “різновид риби, короп” увійшла до класу ‘РОЗ'ЄДНУВАТИ, РОЗДІЛЯТИ, РІЗАТИ’, підкласу ‘колючі, різальні об'єкти’, оскільки інтегральним семантичним компонентом для рефлексів буде ‘гострокінцевий; такий, що прорізує’:

(1) грецька ізогласа

‘колюча, кістлява риба’ - д.гр. *κυπρίνος* “короп, *Cyprinos carpio*” від д.гр. *κέστρα* “1) гострокінцевий молоток; 2) кефаль”, де субституція *ε > υ* відбулася внаслідок народної етимології (пор.: *Κύπρος* “Кіпр, один із найдавніших центрів культу Афродити”; *Κύπρις* “Кіпріда, Афродита; пристрасть, кохання”), також *κεστρέυς* “кефаль”;

‘тонкий + із загостреним кінцем + швидко рухається, прорізує простір’ *κέστρος* “кестр (різновид стріломета)”;

(2) індійська ізогласа

‘гострий, загнутий + розташований на кінці’ - санскр. *śapha, śaphá* “1) копито коня; 2) восьмий (< ‘ратиця у корови’); 3) кіготь; 4) *Unguis Odoratus*, оніха” (‘те, що нагадує ніготь людини, гостре

загнуте рогове утворення в кінці пальців’);

‘такий, що має копита’ - *śaphavat* “копитна тварина”;

‘схожий на копита’ - *śaphoru* “про жінку, яка має стегна схожі на дві частини коров’ячих копит”; ‘загнутий’ - *śaphagraha* “копито або кіготь, що використовують в якості ємності”, *śapharuka* “коробка, глечик, якась ємність”;

‘різати, роз’єднувати’ – *śaphacyuta* “піднімати копитами (про пил)”, *śapharúj* “копита, які щось розбивають; такий, що розтрощує копитами (про демонів)”;

‘блискучий (має темну спину та сріблясті боки) + колючий, кістлявий + швидкий, прорізує простір’ - *śaphara* (*saphara, sabhara*), розм. санскр. *zaphara*, пракр. *sahara* “різновид коропа, Сурґінус Saphore (яскрава риба, яка дуже швидко пливе, мчить і блискає)”, *śaphari* “маленька рибка”, *śaphara/saphara* “1) коропа; 2) ебенове дерево”, *śaphararūpa* “різновид коропа”, *śapharadhipa* “риба сімейства оселедцевих”.

За результатами категоризації було встановлено кореляції і.є. *k*[^]-коренів з 22 класами (із 39), 50 % одиниць (45 із 94) тяжіють до основних класів, які можуть бути інтегровані у гіперклас ‘ВИПРОМІНЮВАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ, ПОШИРЕННЯ’:

клас 1 ‘РОЗ’ЄДНУВАТИ, РОЗДІЛЯТИ, РІЗАТИ’, частота класу F = 212 (частоти див. [Левицький 1998 с. 20 - 28]) – ‘різати’ (і.є. **k[^]es-* “різати”); ‘гострий’ (і.є. **k[^]eipo-* “гострий шматок дерева, камінь”, і.є. **k[^]eub-* “колючка”, і.є. **k[^]ormno-* “пекуча рідина, сеча”);

клас 3 ‘ГНУТИ, ВИКРИВЛЯТИ’, F = 63 – ‘схилити(ся), відхилитися, хитатися’ (і.є. **k[^]el-2* “хилитися”, і.є. **k[^]enk-* “хитатися, висіти”); ‘крутити(ся), змішувати(ся)’ (і.є. **k[^]euk[^]-* “змішувати(ся), крутити(ся)”, і.є. **k[^]er-3* “мотузка; плести, ткати”); ‘такий, який випирає, стирчить, прорізує(ться), відгалужується, розщеплюється тощо’ (і.є. **k[^]ent-* “стирчати”); ‘частина тіла’ (і.є. **k[^]er(s)-1* “щетина, шорстке волосся”, і.є. **k[^]r-* “голова; ріг”, і.є. **k[^]lou-ni-* “бік, стегно”); ‘рослина або її частина’ (і.є. **k[^]āk-2* “гілка”, і.є. **k[^]iph-* “маленька гілочка або коріння”);

клас 4 ‘ШВИДКИЙ РУХ’, F = 146 (і.є. **k[^]ers-2* “бігти”, і.є. **k[^]ēi-bh-* “швидкий, квапливий”);

клас 5 ‘ЗВУК’, F = 113 (і.є. **k[^]u_i-2* “шипіти, свистіти”, і.є. **k[^]u_es-* “пихкати, зітхати”);

клас 6 ‘СВІТИТИ, ГОРІТИ; СВІТЛИЙ, БЛІЙ, ЯСКРАВІЙ’, F = 56 (і.є. **k[^]u-2* “світити, яскравий”, і.є. **k[^]sā-* “горіти”, і.є. **k[^]ē-ro-* “сухий; про погоду: ясний, погідний”);

клас 7 ‘КОЛІР’, F = 45 (і.є. **k[^]as-* “сірий”, і.є. **k[^]ei-2* “темний колір”, і.є. **k[^]erbero-* “строкатий, різнобарвний”, і.є. **k[^]ē-ro-* “колір”).

Порівняння отриманих нами даних із результатами дослідження фоносемантизму в і.є. прамові та інших мовах [див. Левицький 2008, с. 101 – 102, 111, 117] показало, що: значення і.є. *k*[^]-коренів узгоджуються з комплексом фонетичних та функціональних значень тектальних у різних мовах (табл. 1); і.є. тектальні *k*[^]-, *k*-, *kw*- мають відмінності стосовно свого змістовного статусу (кількості та якості зв’язків із семантичними класами в лексиці і.є. прамові, табл. 2). Виявилось, що частота початкових тектальних в і.є. прамові залежить від їх артикуляційних характеристик і зменшується по мірі того, як зростає кількість кінем4, тобто зміщуються та ускладнюються артикуляційні дії: велярний *k*- (частота – найвища; вимова - піднесення задньої частини язика до м’якого піднебіння) → палатальний *k*[^]- (частота – середня; вимова - додаткове піднесення середньої частини спинки язика до твердого піднебіння, пом’якшення) → лабіовелярний *kw*- (частота – найменша; вимова - взаємодія задньої частини піднебіння та спинки язика + активна участь губ, забарвлення).

Таблиця 1. Фонетичні та функціональні значення тектальних *k*, *g* у різних мовах

фонетичне значення	функціональне значення
твердість; щільність; агресивність; глибокі та повні об’єкти; звучання; ковтання; презирливо-зневажливе значення	з’єднувати, згинати5; звук; блистіти; колір; давити; шкодити, завдавати шкоди; оточувати; тягнути; бажати; важкий; великий; порожній; якого не вистачає; зусилля; робота; падати; гілка

Таблиця 2. Кореляція і.є. *k*[^]-, *k*-, *kw*- з семантичними класами

звук	кількість семантичних класів	найсильніші фонетико-семантичні зв’язки
<i>k</i> [^] -	22 із 39	гіперсема ‘роз’єднувати’
<i>k</i> -	32 із 39	гіперсеми ‘роз’єднувати + з’єднувати’
<i>kw</i> -	7 із 39	гіперсема ‘з’єднувати’

Вищенаведене дозволяє зробити припущення, що фонетичні ізоглоси кентум і сатем корелюють із семантичними напрямками ‘з’єднання’, ‘роз’єднання’. При цьому в мовах сатем слід очікувати висвітлення ознак пов’язаних із ‘роз’єднанням, відмежуванням, просуненням вперед’,

що, на наш погляд, зумовлено фонетичним значенням сибілянтів, які в дочірніх мовах відповідають і.е. $k^{\wedge}$. Фонетичні розбіжності між сибілянтами та велярними супроводжують семантичне розподібнення рефлексів, за рахунок чого і відбувається гармонізація форми та змісту мовних одиниць.

Розглянемо кінестетичні рефлекси, оскільки вони є продовженнями оноματοпоетичних і.е. коренів, зберігають фонетичну (природну) вмотивованість і відбивають результати саморефлексії мовців: продовження в дочірніх мовах є позначеннями певних звукових сигналів та органів, що беруть участь у їх творенні. Семантична диференціація рефлексів визначається особливостями їх фонетичної структури. Як мови кентум, так і мови сатем зберігають асоціативний зв'язок 'місце, спосіб артикуляції' – 'діяльність, результат діяльності органів мовлення'. Пор.:

і.е. $*k^{\wedge}u,es-$ "видихати, зітхати"

{[тектальний]} + {робити глибокий вдих і видих}

ізогласа кентум

{[задньоязиковий, гортанний, зімкнений]} + {пихкання} > 'частотність, уривчастість; видих; посилення дихання через біль, утому, хвилювання, перешкоду тощо'

італійська група - лат. *queror* "жалітися; оплакувати; жалібно кричати" > *querulous, a, um* "той, що постійно жалібно кричить, скаржиться", *querēla* "жалібний крик, зойк; хвороба, недуг", *querimōnia* "ремствування, нарікання; недомагання" тощо;

германська група - д.а. *hwōsan* "кашляти, кахикати; важко дихати", *hwōstan* "кашель"; д.ісл. *hvæsa*, "шипіти, шуршати" (*h. sem höggormr* "шипіти як змії", *þá nam jötunn h.* "гальмувати" ("звук, що утворюється при гальмуванні"), *hvæssing* "шипіння, шуршання"; дат. *hvæsse*;

ізогласа сатем

{[передньоязиковий, свистячий (або шиплячий), щілинний]} + {свистіння, шипіння} > 'шум, свист, різкість, швидкість повітряного руху тощо'

індо-іранська група - д.інд. *śvāsiti, śvāsati* "дихати, свистіти"; саскр. *śvas* "1) дихати, зітхати; 2) свистіти", *śvasátha* "1) шипіння; 2) фиркання, хропіння (тварин)", *śvasaná* "1) той, що дує; 2) той, що шипить; 3) той, що хропить, фиркас; 4) вітер; 5) Бог вітру; 6) дихання, зітхання; 7) шипіння", *śvasita* "дихання", *śvāsin* "1) той, що задихається; 2) "(фонет.) придиховий"; авест. *suši* "(обидві) легені";

вірменська група - вірм. *sulem* "свистіти, шипіти";

балтійська група - лит. *šušinti* "шипіти, свистіти (про воду, пар)", *šv-añkšti* "задохатися", *šviškšti* "порснути" (тобто 'уривчасто випускати, пирхати, свистіти'), *švi-lpauti* "свистіти" ($*kišēnēse vē-jai švi-lpauja$ "вітер свистить в кишнях"), *švilpesys* "свист", *švilpynė, švilpukas* "свисток", *švilpiti* "1) свистіти (губами); 2) шипіти".

Рефлексація і.е. $k^{\wedge}$ -коренів в центральній, периферійній та перехідній зонах. Формально-семантичне розподібнення продовжень у різних зонах відбувалося неоднаково в залежності від ступеню мовної нестабільності.

Центральна зона орієнтована на формування інновацій. ІЕГ - переважно гомогенні, фонетичні ізогласи формуються за напрямком сатем. Семантичні рефлекси утворюються на базі більш архаїчних смислів, які можуть зберігатися в межах ізоглас кентум і сатем. В семантиці рефлексів простежується спрямованість на інтенсифікацію, гіперболізацію, висвітлення таких ознак, як 'рухливість; віддаленість; зовнішній; вплив; від'ємність тощо'.

Периферійна зона орієнтована на збереження архаїчних ознак. ІЕГ - переважно гомогенні, фонетичні ізогласи формуються за напрямком кентум. В семантиці рефлексів простежується спрямованість на висвітлення таких ознак, як 'нерухомість, близькість, зв'язаність; внутрішній; невід'ємність тощо'. Наприклад:

і.е. $*k^{\wedge}er(s)-I$ "щетина, шорстке волосся" - 'цупкий; шорсткий, нерівний'

ізогласа кентум – 'твердий, цупкий, нерухомий'

кельтська група - с.ірл. *carrach* "струп, парша, короста (цупка кірка, яка вкриває поверхню)";

германська група - д.ісл. *herstr* "грубий, твердий, шорсткий", свн. *hersten* "задубіти, закоцюбнути, застигти, задубіти"; італійська група - лат. *caesaries* "1) пишні кучері; довге волосся 2) довга, густа борода" ('цупкий > щільний > густий'), *caesariātus* "1) кучерявий; 2) довговолосий; 3) з густим листям", *caesicius* "валяний; зі стриженим ворсом; щільний";

ізогласа сатем – 'твердий, цупкий, нерухомий' > 'мати нерівну поверхню, стирчати, висуватися вперед'

балтійська група - лит. *šerys* "щетинка (коротке цупке волосся)", *šeriùs statyti* "щетинитися (здійматися догори, настовбурчуватися (про шерсть, волосся))", *šertis* "линати (про тварин, птахів);

облазити, облізти (позбуватися, випадати, оновлювати волосся, шерсть, пір'я)", *šiurkštūs, šiurgždūs* "1) грубий, цупкий, черствий; 2) шорсткий, шерехатий (нерівний, колючий; такий, що подразнює шкіру при дотику)", *šeriūos*, східн. лит. *šeřšas* "щетина"; латиськ. *sari* "щетина".

У перехідній зоні формуються як гомогенні, так і гетерогенні ІЕГ. Ізофони можуть утворюватися за зразком кентум, а ізосеми – за зразком сатем. В багатьох ІЕГ перехідної зони сполучаються ознаки кентум і сатем. Наприклад,

і.е. **kʰas-/kʰas-no-* сірий - 'вирізняться блідим кольором, блиском; блищати'

ПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА (ізоглоса кентум) - 'мати блідий колір, блиск' > 'сірий > темний' - д.сканд. *ho,ss*, д.а. *hasu* "темний, сірий, попільний"; 'сірий; такий, що має сірий колір' > кімр. *ceinach*; д.в.н. *haso*, д.а. *hara*, д.сканд. *heri*, також норв., швед. *jase* (< д.сканд. *hjas); сивий, старий' - лат. *cānus* "сірий; сивий; старий"; 'блідий, слабкий' - с.в.н. *heswe* "блідий, слабкий, в'ялий"; 'блискучий' - д.в.н. *hasan* "сірий, блискучий, натертий до блиску";

ЦЕНТРАЛЬНА ЗОНА (ізоглоса сатем) - 'давати блиск, сяяти, випромінювати світло; вирізняться забарвленням, кольором, освітленням' > д.інд. *śaśá-*, санскр. *ṣaṣá* "1) заєць; 2) пляма на місяці", *ṣaṣán* *ka-lekhā* "місячний диск", *ṣaṣi-kalā* "серп місяця; молодий місяць", *ṣaṣin* "місяць, молодий місяць"; афган. *soe* "золотистий, блідно-жовтий"; 'повторюваність, багаторазовість' - *ṣaṣ* "стрибати", *ṣaṣáya* "невичерпний", *ṣaṣvadhā* "багаторазово; постійно", *ṣaṣvant* "1) той, що постійно повертається, повторюється, 2) постійний, 3) численний"; "1) постійно, 2) негайно, зараз же, скоро";

ПЕРЕХІДНА ЗОНА, грецька група (кентум). Фонетична структура рефлексів містить африкату *ξ* [ks], тобто сполучення двох фонем на початку слова - [{задньоязиковий} + {щілинний}]; в семантиці спостерігаємо вирівнювання ознак центральної та периферійної зон ('сірий + яскравий' + 'інтенсивний') – д.гр. *ζουθός* "1) темний, жовтуватий; темно-коричневий, золотисто-бурий 2) дзвінкий; пронизливий, різкий", *ζουθό-πτερος* "такий, що має золотисто-бурі крила" (= *μέλισσα* "бджола"), *ξανθό-θριξ* "такий, що має русаве кучеряве волосся; світловолосий" тощо.

Висновки. Дослідження таких природних і закономірних процесів, як фонетичні зміни дає змогу не тільки встановити формальні відповідності між системами різного ступеню спорідненості, але й певним чином проливає світло на напрямки еволюції мови, мислення, культури.

Фонетичні зміни можуть бути спонтанними, націленими на спрощення вимови, залежати від внутрішніх або зовнішніх чинників (міграцій, контактування мов тощо). В будь-якому разі фонетичні зміни не є безпідставними. Основною ж рушійною силою, що їх стимулює, є постійне намагання мовців досягти оптимального узгодження між формою, зокрема, фонетичною, та змістом мовного знаку. Отже, когнітивний чинник є надзвичайно потужним. Цілком можливо, що певні зміни в артикуляції відбуваються внаслідок творчої діяльності мовців в процесі пізнання та перетворення дійсності. Тому історичні (неактуальні для сучасних мов) зміни безумовно становлять певний науковий інтерес.

Примітки:

1 І.е. тектальні (глухі та дзвінкі) представлені палатальними (м'якими) - *kʰ*, *gʰ*, що утворюються підняттям спинки язика до твердого піднебіння, велярними (твердими) - *k*, *g*, вимова яких досягається підняттям спинки язика до м'якого піднебіння та лабіовелярними – *kw*, *gw*, творення яких вимагає взаємодії задньої частини піднебіння та спинки язика й супроводжуються заокругленням випнутих уперед губ.

2 Історико-етимологічне гніздо – значна за обсягом й ієрархічно впорядкована в історичній площині підсистема, що об'єднує генетично пов'язані лексичні одиниці різних хронологічних зрізів. Історико-етимологічні гнізда утворюються внаслідок поступової втрати словотворчих зв'язків та формально-семантичного розподібнення певної групи споріднених одиниць.

3 Клас 2 'З'ЄДНУВАТИ, ЗВ'ЯЗУВАТИ' – неактуальний.

4 Кінема – артикуляційна ознака; дія, яку виконує орган мовлення у процесі утворення фонем.

5 Курсивом подано значення, релевантні для і.е. *kʰ*-.

6 Складний приголосний звук, який утворюється внаслідок злиття двох приголосних.

Література

- Бодуэн де Куртенэ И. А.* Избранные труды по общему языкознанию. Ч. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 384 с.
Козлова Т. О. Суміжні семантичні мікросистеми в індоєвропейській прамові: *r-/l-* корені / Т. О. Козлова // *Studia Linguistica*. Збірник наук. праць. – [відп. ред. І. О. Голубовська]. – Київ: ВГЦ Київський університет, 2011. – Вип. 5, Ч. 1. – С. 75 – 83.
Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: [монографія] / Володимир Іванович Кушнерик. – Чернівці: Рута, 2004. – 416 с.
Левицкий В. В. Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт квантитативного анализа этимологического словаря / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2008. – 232 с.
Таранець В. Г. Діахронія мови: 36. ст. / Валентин Григорович Таранець. – [заг. ред. проф. Л. М. Голубенко]. – Одеса:

Друкарський дім, 2008. – 232 с. *Таранець В. Г.* Трипільський субстрат: Походження давньоевропейських мов: [монографія] / Валентин Григорович Таранець. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с. *Якобсон Р.* О теории фонологических союзов между языками / Роман Якобсон // Избранные работы. – [Общ. ред. В. А. Звегинцева]. – М.: Прогресс, 1985. – С. 92 – 104. *Adams D. Q.* Theoretical Bases of Indo-European Linguistics. By Winfred P. Lehman (1993) / Douglas Q. Adams // *Diachronica: International Journal for Historical Linguistics*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 1995. – Vol. 12, # 2. – P. 272 – 276. *Baldi Ph.* The foundations of Latin / Philip Baldi. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2002. – 534 p. *Biltz. W. G.* Language and Writing / William G. Biltz // Michael Loewe, Edward L. Shaughnessy/ *The Cambridge history of ancient China: from origins of civilization to 221 BC*. – Cambridge: CUP 1999. – P. 74 – 123. *Clackson J.* Indo-European Linguistics: an Introduction [Cambridge textbooks on Linguistics] / James Clackson. – Cambridge: CUP, 2007. – 260 p. *Fortson B. W.* Indo-European Language and culture an introduction / Benjamin W. Fortson. – [2nd ed.]. – L., NY: Blackwell Publishing, 2009, 542 p. *Hencken H. O.* Indo-European Languages and archeology [American Anthropological Association. Memoir. No 84] / Hugh O'Neil Hencken. – [1st ed.]. – Menasha, Wisc.: American Anthropological Association, 1955. – 68p. *Indo-European Linguistics* / Michael Meier-Brügger, Matthias Fritz, Manfred Mayrhofer. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2002 [de Gruyter Textbook]. – 534 p. *Nichols J.* The Eurasian spread zone and the Indo-European dispersal / Johanna Nichols // *Archeology and Language II. Archeological Data and Linguistic Hypothesis* [One World Archeology; 29]. – [eds. Roger Blench, Matter Springs]. L., NY: Routledge, 1998. – P. 220 - 441. *Renfrew C.* Archeology and Language: The Puzzles of Indo-European Origins / Collins Renfrew. – Cambridge: CUP, 1999. – 346 p.

Лексикографічні джерела

(ДДРС) *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь; Т. I–II (ок. 70000 слов) / И. Х. Дворецкий. – Москва: Гос. изд-во нац. и иностр. словарей, 1958. – 1904с. (ДЛРС) *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь (ок. 67000 слов) / И. Х. Дворецкий. – [11-е изд., стереотип.]. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2008. – 843, [5]с. (ЛЭСГЯ) *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков; Т. I - II. – Винница: Нова книга, 2010. (КСРС) *Кочергина В. А.* Санскритско-русский словарь (ок. 30000 слов) / Кочергина Вера Александровна. – Москва: Филология, 1996. – 944 с. (ФЭСРЯ) *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. В 4 т. – [4-е изд., стер.]. – М.: Астрель: АСТ, 2007. (IEW) *Indo-European Etymological Dictionary* - Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages [электронный ресурс] – [scanned and recognized by George Starostin]. - Moscow. - 1104 p. Режим доступа: <http://dnghu.org/indoeuropean.html> (KEWDS) *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1989. – 822 p. (LRRLKŽ) *Lietuviu-rusų rusų-lietuviu kalbų žodinas* / I. Čekmonienė, O. Dundaitė, V. Sieckienė, V. Čekmonas. – Vilnius: Nacionalinių tyrimų centras, 1997. – 447 с. (OED) *The Oxford English Dictionary*. – 2nd ed. – on CD-ROM, version 3.1. – OUP, 2004. (WSED) *Monier-Williams M. A* Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with special Reference to Cognate Indo-European Languages (over 1, 80, 000 words) / Sir Monier Monier-Williams. – Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, PVT, Ltd, 2005. – 1333 p.

УДК 811. 111'37'42

КОЛЕСНИКОВА Е. Я.

(Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова)

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУМУЛЯТИВНОГО ОБРАЗА

В статье рассматривается феномен вербализованного титулом кумулятивного образа и пути его формирования в художественном тексте.

Ключевые слова: кумулятивный образ, титульные лексемы, концепт текста.

Колесникова О. Основні шляхи формування кумулятивного образу. В статті розглядається феномен вербалізованого титулом кумулятивного образу та шляхи його формування в художньому тексті.

Ключові слова: кумулятивний образ, титульні лексему, концепт тексту.

Kolesnikova E. Basic Ways of Creating Cumulative Images. The article deals will the phenomenon of creating a cumulative image introduced into the text by its title.

Key words: cumulative image, title words, text concept.

Во второй половине XX-го века антропоцентризм, характерный для гуманитарных наук, получил новый импульс развития, используя подходы к исследованию и методы когнитивной парадигмы, представляющей «одно из самых перспективных направлений в исследованиях междисциплинарного характера, изучающих, в том числе, такие сложнейшие феномены человеческого бытия, как восприятие мира и отражение его в голове человека» [Кубрякова 2004, с.41] и предлагающих «обновление старых взглядов» [Демьянков 2009, с.30].

Именно с этих новых позиций активизировалось изучение концептов-единиц сознания, являющихся внутренней (ментальной) моделью внешнего мира, т.е. репрезентирующих последний. В теории ментальной репрезентации подчеркивается ведущая роль субъекта, который не столько отображает (*presents*), сколько конструирует (*re-presents*) действительность [Петров 1991], что особенно доказательно проявляется в художественной речи: «Вне нашей конвенциональной